

RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi/**RUSUH** Uşak University the Journal of
Faculty of Islamic Sciences

ISSN: 2791-7398

June/Haziran 2022, 2 (1): 105-125

rusuhdergisi@usak.edu.tr

**Hifâdü'n-Nisâ'ya İlişkin Mevkûf ve Maktû Hadislerin Sıhhat ve Delâlet Açısından
Değerlendirilmesi**

***Evaluation of the Mawqûf and Maqtû Hadiths Regarding Female Circumcision (Female Genital
Mutilation) in Terms of Authenticity and Indication***

Necmi Sarı

Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim
Dalı

*Lecturer, PhD, Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic
Science*

Bolu, Turkey

necmisari@ibu.edu.tr (rahaveyh@hotmail.com)

<https://orcid.org/0000-0003-0910-7691>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Received: 24.04.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 17.6.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.6.2022

Cilt/Volume: 2

Sayı/Issue: 1

Sayfa/Pages: 105-125

Atıf/Cite as: Sarı, Necmi. "Hifâdü'n-Nisâ'ya İlişkin Mevkûf ve Maktû Hadislerin Sıhhat ve Delâlet Açısından Değerlendirilmesi [Evaluation of the Mawqûf and Maqtû Hadiths Regarding Female Circumcision (Female Genital Mutilation) in Terms of Authenticity and Indication]". *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi - Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences* 2/1 (Haziran 2022):105-125

İntihal/Statement of Publication Ethics: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu onaylanmıştır. /This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright: 2022 by Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Turkey

HİFÂDÜ'N-NİSÂ'YA İLİŞKİN MEVKÛF VE MAQTÛ HADİSLERİN SİHHAT VE DELÂLET AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Öz

Hz. İbrâhim'in eşi Hz. Hâcer'den miras kaldığı belirtilen hifâdü'n-nisâ (kadın sünneti) tatbikatı, Araplar arasında İslâm öncesi dönemde de yapılmaktaydı. Kadın sünnetine yönelik Kur'ân'da bir hüküm yer almamakla beraber Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiünden rivâyet edilen birçok hadiste bu uygulamaya İslâm sonrası dönemde de devam edildiği anlaşılmaktadır. Kadın sünneti ve sonrasında tertip edilen sünnet merasimi ile ilgili birtakım rivâyetler merfû, diğer birtakım rivâyetler ise mevkûf ve maktû hadislerdir. Bu rivâyetlerin hepsi kadın sünneti âdetinin Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiîn dönemlerinde yaygın bir şekilde tatbik edildiğini göstermektedir. Kadın sünnetini mevzu edinen hadisler genel ve özel nitelikli rivâyetlerden oluşmaktadır. Bunlardan genel nitelikli olanlarda erkek kız ayrımı yapılmamış, özel nitelikler olanlarda ise sadece kadın sünnetinden bahsedilmiştir. Bu hadislerin bir kısmı merfû diğer bir kısmı ise mevkûf ve maktû rivâyetlerden müteşekkildir. Bu hadislerden İslâm ulemâsının tamamının delil olarak bağlayıcı gördüğü merfû olanları başka bir çalışmada ayrıntılı bir şekilde ele alındığından burada kadın sünnetini konu edinen hadislerden sadece mevkûf ve maktû olanlar sıhhat ve delâlet yönünden incelenmiştir. Bu mevkûf ve maktû rivâyetler hadis ilmi açısından incelenildiğinde sahih, hasen, zayıf gibi hükümler alabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Rivâyetler, Mevkûf, Maktû, Kadın, Sünnet/hafd/hifâd.

EVALUATION OF THE MAWQÛF AND MAQTÛ HADITHS REGARDING FEMALE CIRCUMCISION (FEMALE GENITAL MUTILATION) IN TERMS OF AUTHENTICITY AND INDICATION

Abstract

The practice of female circumcision, which is stated to have been inherited from Hagar Ibrahim's wife was also practiced among Arabs in the pre-Islamic period. Although there is no provision in the Qur'an regarding the practice of female circumcision, in many hadiths narrated from the Prophet (p.b.u.h.), his companions and followers, it is understood that this practice continued in the post-Islamic period. With the female circumcision and the circumcision ceremony organized after it, some narrations are merfû, and some other narrations are mawqûf and maqtû hadiths. All of these narrations are about the tradition of female circumcision, it shows that it was widely practiced in the periods of the Prophet, Companions and Tabi'un. The hadiths about female circumcision consist of general and specific narrations. Among these, no distinction was made between boys and girls with general qualifications, and only female genital mutilation was mentioned in those with special qualifications. While some of these hadiths are merfû hadiths, others are composed of mawqûf and maqtû hadiths. Since among these hadiths, the merfû hadiths, which all Islamic scholars regard as binding as evidence, have been dealt with in another study in detail, only the mawqûf and maqtû ones among the hadiths dealing with female circumcision are examined in terms of their authenticity and indifference. When these mawqûf and maqtû hadiths are examined in terms of the science of hadith, they can take judgments such as sound, hasen and weak.

Keywords: Hadith, Narrations, Mawqûf, Maqtû, Female, Circumcision/hafd/hifâd.

Giriş

Arapçada hitân/الختان kelimesiyle gerek erkek gerek kadın olsun cinsel organın ucundan bir miktar derinin kesilmesi işlemi veya bu ameliye sırasında kesilen yer ve sünnet mahalli/bölgesi kastedilir. Kadın sünneti kadının cinsel uzvunun üst tarafındaki derinin (prepus) ve kısmen bızırın (klitoris/dilcik) alınması şeklinde icra edilir.¹ Hitân/hitâne aynı zamanda sünnetçinin yaptığı işe de denir. Hâtin veya hattân erkek sünnetçi için kullanılırken hâtine veya hattâne kadın sünnetçi için istimal edilir.²

Hitân ve i'zâr kelimeleri, hem kız hem erkek için müşterek bir kullanımken dilcilerin çoğunluğuna göre hafd ve hifâd kelimeleri sadece kızlar için kullanılır.³ Mahtûn sünnet edilmiş erkek, mahtûne ise sünnet edilmiş kadın anlamındadır. Hatîn ise sünnetli erkek (gulâmun hatîn) ve sünnetli kadın (câriyetün hatîn) için ortak anlamda istimal edilmiştir.⁴

Kadın sünneti uygulaması İslâm öncesi dönemde Araplar arasında yaygındı. Kadın sünneti uygulamasını Hz. İbrâhim'in iki eşinden biri olan Hz. Hâcer'e dayandıran Taberî (ö. 310/923), sünnet olan ilk kadının Hz. Hâcer olduğunu gösteren şu rivâyeti nakletmektedir: "Hz. İbrâhim'in hanımı (ve Hz. İshak'ın annesi) Sâre, Hz. İbrâhim'in diğer eşi (ve Hz. İsmâil'in annesi) Hz. Hâcer'i Hz. İbrâhim'e verip de Hz. İbrâhim onunla münasebette bulununca Hz. Sâre, Hz. İbrâhim'den hâmile kaldı. Fakat daha sonra Hz. Sâre, Hz. Hâcer'i kıskanmış, ona kızarak Hz. Hâcer'in vücudundan et keseceğine yemin etmiştir. Sâre, yeminini nasıl yerine getireceğini düşünmüş, kulak ve burnunu kesmesi durumunda çirkinleşeceğinden endişe etmesi sebebiyle Hz. Hâcer'i sünnet etmiştir. Hz. Hâcer de kanını gizlemek için etek giymiş ve etek giymek, sünnet olmak âdeti bundan kalmıştır."⁵

Hz. Sâre'nin Hz. Hâcer'e kıskançlık duyduğunu ifade eden rivâyetler Tevrat'ta da geçmektedir.⁶ Ancak Tevrat'ta, Hz. Hâcer'in Hz. Sâre tarafından sünnet edilmesine yönelik bir ifade yer almamaktadır. Bu durum Taberî'nin naklinin Tevrat'tan başka bir kaynaktan istifadeyle aktarılmış olabileceğini göstermektedir.⁷

Anlaşıldığına göre Hz. İbrâhim'in eşi Hz. Hâcer'in sünnet olma geleneğini, oğlu Hz. İsmâil'in soyundan geldiği belirtilen Arab-ı müsta'ribe ile Arab-ı âribe olarak bilinen Yemen asıllı Kahtânîler⁸ de devam ettirmişlerdir. Nitekim Ümmetü'l-Hitân (sünnet olan millet) olarak bilinen

¹ Merdâvî, Alî b. Süleymân, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, nşr. Muhammed el-Fikî (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1419/1998), 1/98, 125; 2/257; İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm, *Fetâva'n-nisâ'*, nşr. Ahmed es-Sâyih - es-Seyyid el-Cemîlî (Kâhire: Dâru'r-Reyyân, 1408/1987), 18; a.mlf., *Mecmûu'l-fetâvâ*, nşr. Abdurrahmân b. Muhammed (Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1412/1991), 21/114.

² Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Fâik fî garîbi'l-hadîs* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî - Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Beirut: Dâru'l-Ma'rife, ts.) 1/354; Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, el-Mübârek b. Esîrüddîn, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs*, nşr. Tâhir ez-Zâvâ - Mahmûd et-Tanâhî (Beirut: el-Mektebetü'l-İlmiyye), ts. 2/10; İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab* (Beirut: Dâru Sâdır, 1410/1990), 13/137-138.

³ Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcü'l-lugat ve sıhâhu'l-arabiyye*, nşr. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beirut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1407/1987), 2/739; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13/138.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13/137-138.

⁵ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991), 1/153.

⁶ *Kitâb-ı Mukaddes, Eski (Ahit/Tevrat) ve Yeni (İncil) Ahit* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1949, 1958, 1969), (*Eski Ahit/Tevrat*), Tekvîn, 16/1-15; 21/9-12.

⁷ Ali Osman Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 272.

⁸ Arab-ı müsta'ribe ve Arab-ı âribe kavramları hakkında geniş bilgi için bk. Adnan Demircan, *Cahiliye Arapları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 34, 131.

Araplar,⁹ hem erkeği hem de kadını sünnet etmişlerdir.¹⁰ Kadın sünneti uygulamasının İslâm öncesi dönemde Araplar arasında yaygın olduğuna dair bilgiler tarih ve hadis kitapları yanında Arap Dili ve Edebiyatına ilişkin birçok eserde geçmektedir. Dil-kültür ilişkisi de bu hususu ayrıca desteklemektedir.¹¹ Kur'ân'da kadın sünnetine yönelik bir ifade yer almamakla beraber kadın sünneti ve sonrasında düzenlenen sünnet merasimlerinden söz eden rivâyetlerin gösterdiğine göre bu uygulama İslâm sonrası dönemde de devam etmiştir. Bir kısmı merfû bir kısmı mevkûf ve maktû olan bu rivâyetler, hadis kaynakları başta olmak üzere tarih, tefsir ve fıkıh kitaplarında yaygın bir şekilde yer almaktadır.

Kadınların Câhiliye asrında sünnet edildiğine, o dönemde yaygın bir kullanımı olan “İbnu Mukattâ'ati'l-Buzûr” (Kadın sünnetçisi kadının oğlu) lakabı işaret etmektedir.¹² Nitekim Buhârî ve diğer muharriclerin rivâyetine göre Hz. Hamza (ö. 3/625) Uhud harbinde savaştığı bir sırada, Ümmü Enmâr adındaki annesi Mekke'deki kadınları sünnet eden Sibâ' b. Abdiluzza'yı çarpışmak için savaş meydanına çağırması ve “Ey Sibâ! Ey buzûr kesicisi (kadın sünnetçisi) kadının oğlu buraya gel!” diye ona meydan okumuştur.¹³ Bu durum, kadın sünneti uygulamasının o dönemde başta Mekke olmak üzere Arap yarımadasında yaygın bir şekilde uygulandığını göstermektedir.¹⁴

Yine o dönemde kadın sünneti uygulaması Medine'de de görülmektedir. Nitekim Ümmü Atıyye el-Ensâriyye'nin (r. anhâ) (ö. 70/689-90 [?]) aktardığına göre “Bir kadın Medine'de kızları sünnet ederdi. Kadını çağırılan Resûlullah ona: “Derin kesme. Zira derin kesmemen kadın için daha çok lezzet vesilesidir; koca için de daha makbûldür.” diye emir vermiştir.”¹⁵ Bu hadis, kadın sünneti uygulamasının meşrû bir uygulama olduğunu göstermektedir.¹⁶

Hz. Hamza ve Ümmü Atıyye el-Ensâriyye'den rivâyet edilen bu hadisler, kadınların İslâm sonrası dönemde de sünnet edildiğine işaret etmektedir ki bu konuya bir sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

1. Hifâdü'n-Nisâ'ya İlişkin Mevkûf ve Maktû Hadislerin Değerlendirilmesi

Kadın sünnetini konu edinen hadisler genel ve özel nitelikli rivâyetler olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan genel nitelikli olanlarda erkek kız ayrımı yapılmamış, özel nitelikler olanlarda ise sadece kadın sünnetinden bahsedilmiştir. Bu rivâyetlerin bir kısmı merfû hadislerken ekserisi mevkûf ve maktû hadislerden müteşekkildir. Delil olma yönünden İslâm

⁹ İbnü'l-Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr, *Tuhfetü'l-mevdûd bi ahkâmi'l-mevlûd*, nşr. Salâhuddîn Makbûl (Kuveyt: Dâru İlfâ'i'd-Düveliyye, 1416/1996), 352.

¹⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, 2/739; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13/137-138; İbnü'l-Kayyim, *Tuhfe*, 305; İbn Hacer, Ahmed b. Alî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Abdülazîz b. Bâz (Kâhire: Dâru'r-Reyyân, 1407/1986), 10/353.

¹¹ Dil-kültür ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ruhattin Yazoğlu, “Dil-Kültür İlişkisi”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* - 6/11 (2002), 39-43; Soner Gündüzöz, “Arapçada Kültür Dil İlişkisi: Arapça'nın Yapılanması ve Algılanmasında Etkili Öğeler”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/2 (2005), 215-229; Ali Göçer, “Dil-Kültür İlişkisi ve Etkileşimi Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* 103/729 (Eylül), 50-57.

¹² Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1408/1988), 59-60; Abdülazîz İbrâhîm el-Ömerî, *el-Hıraf ve's-sanâât fi'l-Hicâz fi asri'r-Rasûli sallallâhu aleyhi ve sellem* (Riyâd: Dâru İşbilyâ, 1420/2000), 270.

¹³ Hadisin tahrîci ileride gelecek. bk. 32 nolu dipnot.

¹⁴ Mer'î b. Ahmed el-Halkî, *el-Hitân ve ahkâmuh* (Riyâd: Dâru'l-Âsime, 1435/2014), 50-51.

¹⁵ Hadisin tahrîci ileride gelecek. bk. 20 nolu dipnot.

¹⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 59-60.

ulemâsının tamamının bağlayıcı gördüğü merfû hadislerden¹⁷ genel nitelikli “fitrat”¹⁸ ve “sünnet mahalleri/yerleri”¹⁹ hadisleri ile özel nitelikli Ümmü Atıyye el-Ensâriyye²⁰ (ö. 70/689-90 [?]) ve “mekrume”²¹ hadisleri başka bir çalışmada ayrıntılı bir şekilde ele alındığından²² burada kadın sünnetini konu edinen hadislerden sadece mevkûf ve maktû olanlar sıhhat ve delâlet yönünden incelenecektir. Bu hadislerin sıhhat değerlendirmesi yapılırken isnâdlarında yer alan ve sika oldukları hususunda muhaddisler nezdinde ittifak bulunan râvilerin durumlarına Hâfız İbn Hacer’in (ö. 852/1449) 8923 râvinin²³ çok kısa biyografilerine ve onlar hakkındaki cerh ve ta’dîle dair kendi görüşlerine yer verdiği *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eserinde zikrettiği ta’dîl lafızlarıyla işaret edilmiş, diğer râvilerin durumları hakkında ise cerh ve ta’dîl ulemâsının görüşlerine ayrıca müracaat edilmiştir.

Sahâbîlerin söz, fiil ve takrîrlerini içeren muttasıl veya munkatı haberlere “mevkûf hadis” denir.²⁴ Mevkûf hadis kaynak değeri açısından sadece dinî bir meselenin ispatı için değil aynı zamanda iki merfû hadisin çelişmesi durumunda da tercih sebebi olarak kullanılmıştır. Nitekim Ebû Dâvûd (ö. 275/889) “Şayet Rasûlullâh’tan rivâyet edilen iki haber birbirine muhâlif olurlarsa, Peygamberin ashâbının, Onun vefatından sonra hangisiyle amel ettiğine bakılır.”²⁵ diyerek bu hususa işaret etmiştir.

Tâbîün veya sonraki nesil olan etbâu't-tâbîüne ait söz, fiil ve takrîrlere “maktû hadis” denir.²⁶ Hadis ilmi açısından Allah Rasûlünün arkadaşları olan sahâbîlerin söz, fiil ve takrîrleri nasıl büyük bir öneme sahipse aynı şekilde sahâbeye olan yakınlıkları nedeniyle ikinci nesil olan tâbîünün da söz, fiil ve takrîrleri de büyük bir öneme hâizdir. Ancak bu haberlerin hiçbirisi

¹⁷ Mahmûd et-Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs* (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1432/2011), 160-161; İsmail Lütü Çakan, *Hadis Usûlü* (İstanbul: İFAV, 2009), 102.

¹⁸ “Beş şey fitrat gereğidir veya beş şey fitrat gereklerindedir: Sünnet olmak, kasıklardaki kılları tıraş etmek, koltuk altındaki kılları almak/temizlemek, tırnakları kesmek ve bıyıkları kısaltmak.” Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, nşr. Âlü's-Şeyh (Riyâd: Dârü's-Selâm, 1420/1999), “Libâs”, 63, 64; “İsti'zân”, 51; Müslim, Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, nşr. Âlü's-Şeyh (Riyâd: Dârü's-Selâm, 1420/1999), “Tahâret”, 49, 50 ve diğerleri.

¹⁹ “İki sünnet mahalli/yeri birbiriyle temasta bulunursa gusûl gerekir (farz olur).” Buhârî, “Gusûl”, 28 [İlgili lafız olmadan “İki sünnet mahallinin/yerinin birbiriyle buluşması/temasta bulunması” bâb başlığı altında]; Müslim, “Hayz”, 88 [bk. “Hayz”, 87] ve diğerleri.

²⁰ Ümmü Atıyye el-Ensâriyye'nin (r. anhâ) haber verdiği göre “Medine’de kızları sünnet bir kadın vardı. Kadını yanına çağırta Resûlullah ona: “Derin kesme. Zira derin kesmemen kadının ilişkiden daha fazla lezzet almasını sağlar; koca için de ilişkiyi daha keyifli kılar.” diye talimat vermiştir.” Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as, *es-Sünen*, nşr. Âlü's-Şeyh (Riyâd: Dârü's-Selâm, 1420/1999), “Edeb”, 179; Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 8/324 ve diğerleri.

²¹ “Sünnet olmak erkekler için bir sünnet, kadınlar için bir mekrumedir (fazilettir/ikramdır).” İbn Ebî Şeybe, Abdullâh b. Muhammed, *el-Musannef*, nşr. Muhammed Şâhîn (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1416/1995), 5/318; Taberânî, Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, nşr. Hamdî Abdülmecîd (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ys., ts.), 7/329 ve diğerleri.

²² bk. Necmi Sarı, “Kız Çocukların Sünnet Edilmesine Yönelik Merfû Hadislerin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi”, 2. Uluslararası Multidisipliner Çocuk Çalışmaları Kongresi (2.nd International Multi-Disciplinary Children's Studies Congress), 01-02 Aralık 2021, *İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü* (Ankara 2021), Tam Metin Kitabı, 173-190.

²³ Bu sayının tespitinde *Takrîbü't-Tehzîb*'in Ebü'l-Eşbâl Sağır Ahmed Şâğif el-Pâkistânî neşri (Riyâd: Dârü'l-Âsime, 1416/1995) esas alınmıştır.

²⁴ İbnü's-Salâh, Osmân b. Abdîrrahmân, *Ulûmü'l-hadîs*, nşr. Nüreddîn İtr (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1419/1998), 46; İbn Hacer, Ahmed b. Alî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, nşr. Ali Hasen Abdülhamîd (Beyrut: Dâru İbni'l-Cevzî, 1413/1992), 154.

²⁵ Ebû Dâvûd, “Salât”, 114.

²⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 47; İbn Hacer, *Nüzhe*, 154.

doğrudan Rasûlullâh'tan rivâyet edilen merfû hadislere denk değildir. Hatta Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve İmam Şâfiî (ö. 204/820) tâbiûndan rivâyet edilen sözleri mutlak manâda uyulması gereken birer delil olarak görmemişlerdir.²⁷

1.1. Genel Nitelikli Rivâyetler

Sünnetin dindeki yerini konu edinen birtakım rivâyetlerde kadın erkek arasında hiçbir farkın gözetilmediği genel nitelikli lafızlar kullanılmıştır. Genel nitelikli mevkûf ve maktû rivâyetlerden tespit edebildiğimiz tek rivâyet maktû olan şu hadistir:

1.1.1. Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) ve İbrâhim en-Nehaî'nin (ö. 96/714) Maktû Hadisleri

Mansûr b. el-Mu'temir'in (ö. 132/750) rivâyetine göre Mücâhid ve İbrâhim en-Nehaî şöyle demişlerdir: "Sünnet olmak sünnettir."

Bu lafızla hadisi İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849); İshâk b. Mansûr es-Selûlî (ö. 204/819) ⇒ İsrâîl b. Yûnus es-Sebîî (ö. 160/177 [?]) ⇒ Mansûr b. el-Mu'temir (ö. 132/750) tarîkiyle maktû olarak tâbiîn büyüklerinden Mücâhid ve İbrâhim en-Nehaî'den rivâyet etmiştir.²⁸

1.1.1.1. Hadisin Sıhhat Açısından Değerlendirilmesi

İsnâdda yer alan râvilerden İbn Ebî Şeybe'nin hocası İshâk b. Mansûr cerh ve ta'dîl ulemâsının ekserisine göre sika bir râvidir.²⁹ Diğer iki râvi İsrâîl b. Yûnus es-Sebîî ile Mansûr b. el-Mu'temir'in sika râviler olduğu hususunda hadis huffâzi nezdinde ittifak vardır. Hâfız İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eserinde bu râvilerden İsrâîl hakkında "sika" ifadesini kullanırken,³⁰ Mansûr hakkında "sika sebt" lafzını kullanmıştır.³¹ Görüldüğü üzere sika râvilerden tarafından muttasıl bir isnâdla rivâyet edilen bu hadisin isnâdı sahihtir.

1.1.1.2. Hadisin Delâlet Açısından Değerlendirilmesi

Hadis herhangi bir fark gözetmeden genel olarak erkek ve kadınların sünnet olmasının sünnet olduğunu ifade etmektedir.

1.2. Özel Nitelikli Rivâyetler

Bazı rivâyetlerde sadece kadın sünnetini konu edinen özel nitelikli lafızlar kullanılmıştır. İlgili rivâyetlerden tespit edebildiğimiz yedisi mevkûf, ikisi maktû olan hadisler aşağıdaki gibidir:

1.2.1. Hz. Hamza (ö. 3/625) Hadisi

Hz. Hamza (ö. 3/625) Uhud harbinde savaştığı bir sırada, Ümmü Enmâr adındaki annesi Mekke'deki kadınları sünnet eden Sibâ' b. Abdiluzza'yı çarpışmak için savaş meydanına çağırması ve "Ey Sibâ! Ey buzûr kesicisi (kadın sünnetçisi) kadının oğlu buraya gel!" diye meydan okumuştur.

²⁷ Mahmûd et-Tahhân, *Teysîr*, 168; Çakan, *Hadis Usûlü*, 105.

²⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/318.

²⁹ Beşşâr Avvâd Marûf - Şuayb el-Arnaût, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997), 1/123. Hakkında geniş bilgi için bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, nşr. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ' (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/227.

³⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 134.

³¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 973.

Hadisi bu lafızla başta Buhârî olmak üzere Ahmed, Beyhakî ve diğer muharricler Hz. Vahşî b. Harb (ö. 23/644'ten sonra) kanalıyla Hz. Hamza'dan mevkûf olarak rivâyet etmişlerdir.³²

1.2.1.1. Hadisin Sıhhat Açısından Değerlendirilmesi

Buhârî rivâyeti olan bu hadisin sahih olduğu hususunda hadis ulemâsı hem fikirdir.

1.2.1.2. Hadisin Delâlet Açısından Değerlendirilmesi

Câhiliye döneminde kullanımı yaygın olan "İbnu Mukattî'ati'l-Buzûr" (Kadın sünnetçisi kadının oğlu) lakabı, kadınların o dönemde sünnet edildiğinin açık işaretidir.³³ Bu durum, kadın sünnetinin Câhiliye döneminde başta Mekke olmak üzere Arap yarımadasında cârî bir uygulama olduğunu göstermektedir.³⁴

1.2.2. Hz. Ömer (ö. 23/644) Hadisi

Hz. Ömer kadın sünnetçisi bir kadına "Sünnet edeceğin zaman derinin bir kısmını bırak, dibinden kesme!" demiştir.

Hz. Ömer'den mevkûf olarak aktarılan hadisi bu lafızla İbrâhîm el-Harbî, Mûsâ (b. İsmâîl el-Minkarî et-Tebûzekî) (ö. 223/838) ⇒ Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) ⇒ Ubeydullâh b. Ebî'l-Melîh (Âmir) ⇒ Ebû'l-Melîh (Âmir b. Usâme el-Hüzelî) (ö. 98/717 veya 108/726 veya 112/730) ⇒ Hz. Ömer kanalıyla rivâyet etmiştir.³⁵ Ayrıca İbn Hânî (İshâk b. İbrâhîm b. Hânî' en-Nisâbü'rî) (ö. 275/888) doğrudan hocası Ahmed b. Hanbel'e sorulan bir soruya cevap olarak,³⁶ Ebû Bekr el-Hallâl, Muhammed b. Hârûn (ö. 283/896) ⇒ İbn Hânî kanalıyla Ahmed b. Hanbel'e sorulan bir soruya cevap olarak,³⁷ yine Ebû Bekr el-Hallâl, Ebû Bekr el-Mervezî (ö. 275/888) ⇒ Abdülkerîm b. el-Heysen (ö. 278/891) ve Yûsuf b. Mûsâ (b. Râşid el-Kattân)'ın (ö. 253/867) kanalıyla Ahmed b. Hanbel'e sorulan bir soruya cevap olarak³⁸ Ahmed b. Hanbel'in doğrudan Hz. Ömer'den rivâyetiyle muallak olarak herhangi bir sened zikretmeden nakletmişlerdir.

İbn Ebî Şeybe bu mevkûf hadisi, Abdülvehhâb b. Abdülmecîd es-Sekafî (ö. 194/810) ⇒ Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749) ⇒ Ebû Kılâbe Abdullâh b. Zeyd b. Amr el-Cermî (ö. 104/722) ⇒ Ebû'l-Melîh (Âmir b. Usâme el-Hüzelî) (ö. 98 veya 108 veya 112/717 veya 726 veya 730) kanalıyla "Medine'de kızları sünnet eden sünnetçi bir kadın bir câriyeyi sünnet etti ve câriye bu sünnetten dolayı vefat etti. Bunun üzerine Hz. Ömer sünnetçi kadına "Dikkatli davranıp bunu böylece bıraksaydın ya! (derinin birazını bırakıp dibinden kesmeseydin ya!)." demiş ve sünnetçi

³² Buhârî, "Megâzî", 24; Ahmed, Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1398/1978), 3/501; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 9/97-98.

³³ Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye*, 273; Ahmed Muhammed Ahmed Tâhâ, *Hitânü'r-ricâl ve hifâdü'n-nisâ'* (İskenderiyye: Mektebetü'l-Vefâ' el-Kânûniyye, 1435/2014), 10-11.

³⁴ bk. Necmi Sarı, *Din Tarih Ahlak Tıp ve Hukuk Açısından Erkek Sünneti ve Kadın Sünneti* (İstanbul: Ümmülkura Yayınları, 2021), 68-72.

³⁵ İbrâhîm el-Harbî, İbrâhîm b. İshâk, *Garîbü'l-hadîs*, nşr. Süleymân el-Âyid (Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1405/1985), 2/553.

³⁶ İbn Hânî, İshâk b. İbrâhîm, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed*, nşr. Züheyr eş-Şâvîş (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980), 2/151.

³⁷ Ebû Bekr el-Hallâl, Ahmed b. Muhammed, *Kitâbü't-Tereccül min kitâbi'l-câmi' li ulûmi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, nşr. Abdullah b. Muhammed el-Mutlak (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1416/1996), 173.

³⁸ Ebû Bekr el-Hallâl, *Kitâbü't-Tereccül*, 172-173.

kadının kusurundan dolayı ödemesi geren diyeti âkilesine³⁹ kesmiştir.” lafzıyla rivâyet etmiştir.⁴⁰ İbn Ebî Şeybe bir diğer rivâyetinde hadisi, Hafs b. Gıyâs b. Talk en-Nehâf el-Ezdî (ö. 194/810) ⇒ İbn Cüreyc (ö. 150/767) ⇒ Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749) ⇒ Ebû Kılâbe Abdullâh b. Zeyd b. Amr el-Cermî (ö. 104/722) kanalıyla “Kızları sünnet eden sünnetçi bir kadın vardı. Bir gün bu sünnetçi kadın, sünnet ettiği bir câriyeye zarar verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer sünnet ettiği câriyeye verdiği zararı bu sünnetçi kadına tazmin ettirdi ve (ona) şöyle dedi: Dikkatli davranıp bunu böylece bıraksaydın ya! (derinin birazını bırakıp dibinden kesmeseydin ya!)”⁴¹ lafzıyla rivâyet etmiştir.

1.2.2.1. Hadisin Sıhhat Açısından Değerlendirilmesi

İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ilgili rivâyeti “hikaye edildiğine/anlatıldığına göre” diyerek temrîz sîgasıyla ve de doğrudan İbn Ömer’den nakletmiş, sıhhatine dair bir şey söylememiştir.⁴² Bu söz, rivâyetlerde de belirtildiği üzere İbn Ömer’e değil babası Hz. Ömer’e aittir. İbrâhîm el-Harbî ve İbn Ebî Şeybe’nin hadisinin ilk isnâdındaki râviler Mûsâ b. İsmâîl,⁴³ Hammâd b. Seleme,⁴⁴ Ubeydullâh b. Ebi'l-Melîh (Âmir),⁴⁵ Ebû'l-Melîh (Âmir b. Usâme),⁴⁶ Abdülvehhâb b. Abdülmecîd,⁴⁷ Eyyûb es-Sahtiyânî,⁴⁸ Ebû Kılâbe⁴⁹ İbn Hacer’in ifadesiyle sika râvilerdir ve hadisi muttasıl bir isnâdla rivâyet etmişlerdir. İbn Ebî Şeybe’nin hadisinin ikinci isnâdındaki râviler Hafs b. Gıyâs,⁵⁰ İbn Cüreyc,⁵¹ Eyyûb es-Sahtiyânî ve Ebû Kılâbe sika râviler olmakla beraber İbn Hacer’in “Sika fâzil olup kesîrû'l-irsâl/mürsellersi çoktur.”⁵² dediği Ebû Kılâbe Abdullâh b. Zeyd b. Amr el-Cermî,⁵³ Hz. Ömer’e yetişemediği⁵⁴ için hadis bu tarîkten mürseldir yani munkatıdır. Mürsel hadis rivâyet eden râvilerin, zayıf râvilerden hadis almakla ve bu konuda müsamahalı davranmakla bilinen kişiler olması durumunda mürsel rivâyetlerinin delil kabul edilmeyeceğini ifade eden İbn Abdilber (ö. 463/1071), Ebû Kılâbe’nin sika zayıf demeden herkesten hadis aldığını söylemektedir.⁵⁵ Kaynaklarda Muhammed b. Sîrîn’in (ö. 110/729) muasırı Ebû

³⁹ Mensup olduğu kabile, meslek grubu veya akrabaları gibi kasıt bulunmayan öldürme yahut yaralama olayında suçlu namına diyet ödemeyi üstlenen kişiler. bk. Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbî'l-hadis*, 3/278-279; İbn Hacer, *Feth*, 12/256.

⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/420.

⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/420.

⁴² İbn Teymiyye, *Şerhu'l-Umde fî'l-fikh (Kitâbu't-Tahâra)*, nşr. Suûd b. Sâlih (Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1412/1991), 246.

⁴³ Sika sebt. İbn Hacer, *Takrîb*, 977.

⁴⁴ Sika âbid. İbn Hacer, *Takrîb*, 268-269.

⁴⁵ Sika. İbn Hacer, *Takrîb*, 584; 639.

⁴⁶ Sika. İbn Hacer, *Takrîb*, 1210.

⁴⁷ Sika. İbn Hacer, *Takrîb*, 633.

⁴⁸ Sika sebt hucce. İbn Hacer, *Takrîb*, 158.

⁴⁹ Sika fâzil. İbn Hacer, *Takrîb*, 508.

⁵⁰ Sika fakîh. İbn Hacer, *Takrîb*, 260.

⁵¹ Sika fakîh fâzil. İbn Hacer, *Takrîb*, 624.

⁵² İbn Hacer, *Takrîb*, 508.

⁵³ Hakkında geniş bilgi için bk. Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahmân, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2002), 14/542-548; Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, nşr. Alî Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/425-426; a.mlf., *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehu rivâye fî'l-Kütübi's-sitte*, nşr. Muhammed 'Avvâme ve Ahmed Muhammed el-Hatîb (Cidde: Dâru'l-Kible - Müessesetü 'Ulûmi'l-Kur'ân, 1413/1992), 1/554-555; İbn Hacer, *Tehzîb*, 5/200-202.

⁵⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 14/543; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/554-555; Alâî, Halîl b. Keykeldî, *Câmiu't-tahsil fî ahkâmi'l-merâsîl*, nşr. Hamdî Abdülmecîd (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1986), 211; İbn Hacer, *Tehzîb*, 5/201.

⁵⁵ İbn Abdilber, Yûsuf b. Abdullah, *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, nşr. Komisyon (Fas: Vizâretü'l-Evkâf, 1387-1412/1967-1991), 1/30.

Kılâbe'nin (ö. 104/722) sâlih bir kişi olduğunu ifade etmesine rağmen zayıf kimselerden rivâyetinden dolayı mürsellerini kabul etmediği bilgisi geçmektedir.⁵⁶ Bu hususa ilaveten Zehebî ve Alâî tarafından tedlîs yapmakla nitelenen Ebû Kılâbe,⁵⁷ İbn Hacer tarafından nâdiren tedlîste bulunanların yer aldığı birinci mertebede kaydedilmiştir.⁵⁸ Müsfir ed-Dümeynî, Zehebî tarafından müdelles hadis olmakla itham edilen rivâyetlerin başka âlimler tarafından mürsel hadis olarak sayıldığını, doğru olanın da bu olduğunu özellikle belirtmiştir.⁵⁹

1.2.2.2. Hadisin Delâlet Açısından Değerlendirilmesi

İbnü'l-Kayyim, İmam Ahmed'den "Sünnetçi kadın deriyi tam dibinden kesmemelidir. Çünkü Hz. Ömer kadın sünnetçisi bir kadına, "Sünnet edeceğin zaman derinin bir kısmını bırak, dibinden kesme!"⁶⁰ sözünü aktardıktan sonra "Daha önce bahsetmiş olduğumuz sünnet olmanın hikmeti erkeklerde daha bariz olsa da, kadınlar için de geçerlidir."⁶¹ demiştir. Bu hadis bir yandan kadın sünnetinin doğası itibarıyla erkek sünnetine göre cinsel duygular ve sağlık açısından daha fazla risk taşıdığını diğer yandan da kadın sünnetinin meşrû olduğunu göstermektedir.⁶²

1.2.3. Hz. Osman (ö. 35/656) Hadisi

Tâbiînden Ümmü'l-Muhâcir er-Rûmiyye'nin (ö. [?]) anlattığına göre kendisi müslüman olmadan önce esir edilince Rûm câriyeler arasında Hz. Osman'a (ö. 35/656) götürülmüştür. Kendilerine müslüman olmaları teklif edilince İslâm'ı kabul etmelerinin ardından Hz. Osman câriyelerin temizlenmelerini ve sünnet edilmelerini emretmiştir.

Hadisi bu lafızla Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*'de Mûsâ b. İsmâîl et-Tebûzekî el-Basrî (ö. 223/838) ⇒ Abdülvâhid b. Ziyâd el-Abdî (ö. 176/792) ⇒ Kufe halkından yaşlı bir kadın [Ali b. Gurâb'ın Ninesi] (ö. 122/740) ⇒ Ümmü'l-Muhâcir yoluyla Hz. Osman'dan mevkûf olarak rivâyet etmiştir.⁶³

1.2.3.1. Hadisin Sıhhat Açısından Değerlendirilmesi

Hadisin isnâdında yer alan râvilerden Ali b. Gurâb'ın ninesi Talha Ümmü Gurâb dışındaki Mûsâ b. İsmâîl⁶⁴ ile Abdülvâhid b. Ziyâd⁶⁵ İbn Hacer'in ifadesiyle sika râvilerdir. İbn Hacer'in "hali bilinmiyor"⁶⁶ dediği Ali b. Gurâb'ın ninesi Talha Ümmü Gurâb ise mechûlü'l-hâl bir râvidir.⁶⁷

⁵⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, nşr. Abdurrahmân el-Muallimî (Hindistan: Dârü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1362-1380/1943-1960), 5/92; İbn Adî, Abdullâh b. Adî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, nşr. Kurul (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1405/1985), 1/154; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/34.

⁵⁷ Zehebî, *Mizân*, 2/425-426; Alâî, *Câmiu't-tahsîl*, 211.

⁵⁸ İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs bi merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs*, nşr. Abdülgaffâr Süleymân – Muhammed Ahmed (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987), 39.

⁵⁹ Müsfir ed-Dümeynî, *et-Tedlîs fî'l-hadîs hakikatuhû ve aksâmuhû ve ahkâmuhû ve merâtibuhû ve'l-mevsûfîn bih* (Riyad: y.y., 1412/1992), 206-207.

⁶⁰ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî 'alâ Muhtasari'l-Hırakî*, nşr. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdülfettâh el-Hulv (Kâhire: Mektebetü Hecr, 1412/1992), 1/116-117.

⁶¹ İbnü'l-Kayyim, *Tuhfe*, 362-363.

⁶² Ramazan Altınay, *Emevîlerde Günlük Yaşam* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 350 (627 nolu dipnot).

⁶³ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1417/1997), 426, 427.

⁶⁴ Sika sebt. İbn Hacer, *Takrîb*, 977.

⁶⁵ Sika. İbn Hacer, *Takrîb*, 630.

⁶⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 1363 [ayrıca bk. 1383].

Bu nedenle hadisin isnâdı zayıftır. Ebü't-Tayyib el-Azîmâbâdî (1857-1911), Elbânî (1914-1999), Mer'î b. Ahmed el-Halkî, Ahmed Muhammed Ahmed Tâhâ ve Ahmed el-İsevî de hadisin aynı nedenle zayıf olduğunu belirtmektedirler.⁶⁸

1.2.3.2. Hadisin Delâlet Açısından Değerlendirilmesi

İsnâdı zayıf olan bu rivâyete göre, kadınların sünnet edilmesi Hz. Peygamber tarafından yasaklanmamıştır. Zira böyle bir yasaklayıcı hüküm olsaydı, Hz. Osman müslüman olmayı kabul eden bu Rûm câriyelerin sünnet edilmesini emretmezdi.⁶⁹

1.2.4. Hz. Ali (ö. 40/661) Hadisi

“Sünnetçi bir kadın bir câriyeyi sünnet etmiş ve ona zarar vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ali sünnet ettiği câriyeye verdiği zararı bu sünnetçi kadına tazmin ettirmiştir.”

Hadisi bu lafızla İbn Ebî Şeybe, İsmâîl b. Ayyâş el-Hımsî (ö. 181/797) ⇒ Saîd b. Yûsuf er-Rahbî el-Hımsî (ö. ?) ⇒ Yahyâ b. Ebî Kesîr el-Yemâmî (ö. 129/747) kanalıyla Hz. Ali'den mevkûf olarak rivâyet etmiştir.⁷⁰

1.2.4.1. Hadisin Sıhhat Açısından Değerlendirilmesi

Hadis, isnâdındaki zayıf râvi Saîd b. Yûsuf⁷¹ nedeniyle zayıftır. İsnâdın diğer bir râvisi olan İsmâîl b. Ayyâş el-Hımsî'nin hemşerilerinden (Dimaşklılar'dan) rivâyet ettiği hadisleri sahih, diğer rivâyetleri ise güvenilir kabul edilmiştir.⁷² İbn Hacer “Kendi bölgesinden olan râvilerden yaptığı rivâyetlerinde sadûk, diğer bölgelerin râvilerinden yaptığı rivâyetlerinde ise muhallit'tir.”⁷³ diyerek bu hususa işaret etmiştir. Burada kendisinden rivâyette bulunduğu Saîd b. Yûsuf er-Rahbî el-Hımsî kendisi gibi Hıms (Humus) şehrinde olduğu için ondan rivâyeti makbul görülmüştür. Bununla birlikte İbn Hacer'in bir yerde hakkında “Sika sebt'tir ancak tedlîs ve irsâlde bulunur.”⁷⁴ diğer bir yerde ise “Hâfiz meşhur olup kesîrî'l-irsâl/mürsellersi çoktur.”⁷⁵ dediği isnâdın bir diğer râvisi Yahyâ b. Ebî Kesîr, sahâbeden Enes b. Mâlik dışında hiçbir sahâbîye yetişemediği⁷⁶ için hadis ayrıca mürseldir (munkatıdır). İbn Hacer *Ta'rîfû ehli't-takdîs* adlı kitabında onu az tedlîs yapan râvilerin bulunduğu ikinci mertebeye zikretmiştir.⁷⁷

⁶⁷ Talha Ümmü Gurâb hakkında ayrıca bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 35/225; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/513 [ayrıca bk. 2/527]; İbn Hacer, *Tehzîb*, 12/384.

⁶⁸ Ebü't-Tayyib el-Azîmâbâdî, Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî, *Avnü'l-ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 14/125; Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Da'ifu'l-Edebi'l-müfred li'l-İmâmi'l-Buhârî* (Cübeyl: Dâru's-Siddîk, 1415/1994), 110; *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha* (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1415/1995), 2/348-349; Mer'î b. Ahmed el-Halkî, *el-Hitân ve ahkâmuh*, 80, 154; Ahmed Muhammed Ahmed Tâhâ, *Hitânü'r-ricâl ve hifâdü'n-nisâ'*, 111; Ahmed el-İsevî, *Ahkâmu't-tıf*, takdîm Mustafâ el-'Adevî (Riyâd: Dârü'l-Hicra, 1413/1992), 207.

⁶⁹ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha*, 2/348; Ahmed Muhammed, *Hitânü'r-ricâl ve hifâdü'n-nisâ'*, 112; Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye*, 274.

⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/419.

⁷¹ bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/124-126; Zehebî, *Mizân*, 2/163; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/93; a.mlf., *Takrîb*, 392.

⁷² bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 3/163-181; Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'*, nşr. Şuayb el-Arnaût - Hüseyin el-Esed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992), 8/312-328; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/253-255; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/290-293.

⁷³ İbn Hacer, *Takrîb*, 142-143.

⁷⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 1065.

⁷⁵ İbn Hacer, *Ta'rîf*, 76.

⁷⁶ Kaynaklarda Yahyâ b. Ebî Kesîr'in, Enes b. Mâlik'i gördüğü ancak ondan hiçbir şey dinlemediği ifade edilmektedir. bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 31/505, 509; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/373-374; Alâî, *Câmiu't-tahsil*, 299; İbn Hacer, *Tehzîb*, 11/234, 234-235; a.mlf., *Ta'rîf*, 76.

⁷⁷ İbn Hacer, *Ta'rîf*, 76.

Sahâbeden yaptığı mürsel rivâyetlerle meşhur olan Yahyâ b. Ebî Kesîr'in bu tür rivâyetleri munkatı rivâyetlerdir. Muhaddislerin onu tedlîs yapmakla nitelemelerinin nedeni muhtemelen onun bu tür munkatı rivâyetleridir.⁷⁸

1.2.4.2. Hadisin Delâlet Açısından Değerlendirilmesi

Hız. Ali'den mevkûf olarak zayıf bir isnâdla rivâyet edilen bu hadis ile daha önce geçen Hız. Ömer hadisi İbn Ebî Şeybe tarafından kadınları sünnet etme uygulamasının sünnetçi kadınlar tarafından hulefâ-ı râşidîn döneminde de icra edildiği hususuna delil olarak zikredilmiştir.

1.2.5. Hız. Meymûne (ö. 51/671) Hadisi

Hız. Peygamber'in (en son evlendiği) hanımı Meymûne'nin (r. anhâ) kadın sünnetçisi bir kadına şöyle dediği nakledilmiştir: "Sünnet ederken yukarı taraftan kes; fazla derine inme. Çünkü bu, yüzün parlak olmasını sağlar, kocası nazarında da kadını daha makbûl kılar."

Harb b. İsmâil el-Kirmânî hadisi bu lafızla Abdurrahmân b. Muhammed b. Selâm et-Tarasûsî (ö. ?) ⇒ Mübeşşir b. İsmâil el-Halebî (ö. 200/816) ⇒ Ali b. Urve ed-Dımaşkî el-Kureşî (ö. ?) ⇒ İbn Abbâs (ö. 68/687-88) kanalıyla (teyzesi ve aynı zamanda Hız. Peygamber'in hanımı) Hız. Meymûne'den (r. anhâ) mevkûf olarak rivâyet etmiştir.⁷⁹

1.2.5.1. Hadisin Sıhhat Açısından Değerlendirilmesi

Hadisin isnâdında bulunan Ali b. Urve dışındaki Abdurrahmân b. Muhammed⁸⁰ ile Mübeşşir b. İsmâil⁸¹ hadis ulemâsının ekserisine göre sika râvilerdir.⁸² Ali b. Urve ise hadis uydurduğu ifade edilen ve genel olarak cerh ve ta'dîl ulemâsının "münkerü'l-hadîs", "metrûk", "metrûku'l-hadîs" ve "leyse bi şeyin" lafızlarıyla ağır bir şekilde cerhettikleri bir râvidir. Ayrıca Ali b. Urve'nin İbn Abbâs'dan semâi bilinmediği⁸³ için hadisin isnâdı munkatıdır. Hadis isnâdındaki bu iki kusurdan dolayı çok zayıftır.

1.2.5.2. Hadisin Delâlet Açısından Değerlendirilmesi

İsnâdı çok zayıf olduğu için delil olmaya elverişli olmamasına rağmen bir kısım ulemânın, kadınları sünnet etme uygulamasının sahâbe hanımları tarafından da bilindiğini göstermek amacıyla eserlerinde bu hadise yer verdiği görülmektedir.⁸⁴

1.2.6. Hız. Âişe Hadisi (ö. 58/678)

Hız. Âişe'nin azatlısı Ümmü Alkame (Mercâne) (ö. ?) şahit olduğu şu hâdiseyi anlatmaktadır: "Erkek kardeşinin kızları (yeğenleri) sünnet edildiğinde halaları Hız. Âişe'ye

⁷⁸ Beşşâr - Şuayb, *Tahrîr*, 4/99.

⁷⁹ Harb b. İsmâil, Harb b. İsmâil, *Mesâilü Harb b. İsmâil el-Kirmânî (et-Tahâre ve's-salâh)*, nşr. Muhammed es-Süreyyî (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1434/2013), 225. Hadis bu lafızla muhtelif kaynaklarda Enes b. Mâlik ve ed-Dahhâk b. Kays yoluyla Ümmü Atıyye (r. anhâ) ile doğrudan Hız. Ali'den merfû olarak rivâyet edilmiştir. bk. Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Alî, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 12/291.

⁸⁰ Beşşâr - Şuayb, *Tahrîr*, 2/346-347.

⁸¹ Beşşâr - Şuayb, *Tahrîr*, 3/345.

⁸² Abdurrahmân b. Muhammed hakkında geniş bilgi için bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 17/390-392; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/642; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/237-238. Mübeşşir b. İsmâil hakkında geniş bilgi için bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 27/190-193; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/238; İbn Hacer, *Tehzîb*, 10/28.

⁸³ bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/1851-1852; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 21/69-70; Zehebî, *Mîzân*, 3/145-146; a.mlf., *el-Kâşif*, 2/44; İbn Hacer, *Tehzîb*, 7/307-308; a.mlf., *Lisânü'l-Mîzân* (Kâhire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 7/312; a.mlf., *Takrîb*, 701.

⁸⁴ bk. İbn Teymiyye, *Şerhu'l-Umde*, 247; İbnü'l-Kayyim, *Tuhfe*, 355.

'Çocukları eğlendirecek birini çağıralım mı?' diye sorulunca: 'Peki, çağırın' dedi. Bunun üzerine ben de (Ümmü Alkame) Adî'ye (Beyhakî rivâyetinde: Falan şarkıcıya/فلان المغني) haber gönderdim. Adî, kendilerini eğlendirmek için çocukların bulunduğu eve gitti. Ardından eve uğrayan Hz. Âişe, çocukları eğlendirmek üzere davet edilen o adamı şarkı söylerken gördü. Şarkı söylemenin yanı sıra çok iyi şiir bilen bu adam, coşkudan kendini öyle bir kaybetmişti ki başını bir o yana bir bu yana sallıyordu. Hz. Âişe bunun üzerine şöyle dedi: 'Öf! Bu adam bir şeytan, onu buradan dışarı çıkarın, onu buradan dışarı çıkarın.'"

Hadisi bu lafızla *el-Edebü'l-müfred*'de Buhârî, hocası Asbağ b. el-Ferec b. Saîd el-Ümevî (ö. 225/840) tarîkinden; Beyhakî hocası Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ebî İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Müzekkî (ö. 414/1023) ⇒ Ebu'l-Abbâs (Muhammed b. Ya'kûb) el-Asam (ö. 346/957) ⇒ Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem el-Mısrî (ö. 268/882) tarîkinden Abdullah b. Vehb (ö. 197/813) ⇒ Amr b. el-Hâris el-Ensârî el-Mısrî (ö. 148/765) ⇒ Bükeyr b. Abdullah el-Eşec (ö. 122/740) ⇒ Ümmü Alkame yoluyla Hz. Hz. Âişe'den mevkûf olarak rivâyet etmişlerdir.⁸⁵

1.2.6.1. Hadisin Sıhhat Açısından Değerlendirilmesi

Hadisin her iki tarikinde de yer alan Asbağ b. el-Ferec,⁸⁶ Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ebî İshâk,⁸⁷ Ebu'l-Abbâs el-Asam,⁸⁸ Muhammed b. Abdullah,⁸⁹ Abdullah b. Vehb,⁹⁰ Amr b. el-Hâris⁹¹ ve Bükeyr b. Abdullah el-Eşec⁹² sika râvilerdir. Sika râvilerden tarafından muttasıl bir isnâdla rivâyet edilen bu hadisin isnâdı sahihtir. Hadisin metnini zikretmekle yetinen Mizzî ve İbn Hacer hadisin sıhhatine dair herhangi bir kanaat belirtmemişlerdir.⁹³ Elbânî, hadisin hasen olduğunu ifade etmektedir.⁹⁴

1.2.6.2. Hadisin Delâlet Açısından Değerlendirilmesi

Başta Hanefî fakihî Halvânî (ö. 452/1060 [?]) olmak üzere⁹⁵ birçok âlimin de ifade ettiği gibi bu ve benzeri rivâyetlerden, kadınların sünnet edilmesi uygulamasının, sahâbe ve tâbiîn dönemlerinde de devam ettiği anlaşılmaktadır.⁹⁶ Hz. Âişe'nin şarkı söyleyenin dışarı çıkarılmasını istemesi, adamın taşkınlığı ve kendini kaptırması sebebiyledir. Eğlencede ölçü kaçırılmamalı, aşırılığa düşülmemelidir.⁹⁷

1.2.7. Osman b. Ebî'l-Âs (ö. 51/671) Hadisi

Hasan-ı Basrî'nin aktardığına göre "Sünnet yemeğine davet edilen Osman b. Ebî'l-Âs'a 'Sen bunun ne yemeği olduğunu biliyor musun? Bu bir câriyenin sünnetidir (sünnet yemeğidir)' denilince O: 'Bu, bizim Hz. Peygamber zamanında görmediğimiz bir şeydir" dedi ve yemek yemeyi kabul etmedi."

⁸⁵ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 427; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/223-224.

⁸⁶ Sika. İbn Hacer, *Takrîb*, 150.

⁸⁷ Sika. Zehebî, *Siyer*, 17/295-296.

⁸⁸ Sika. Zehebî, *Siyer*, 15/452-460; a.mlf., *Tezkire*, 3/860-864.

⁸⁹ Sika. İbn Hacer, *Takrîb*, 862.

⁹⁰ Sika hâfız âbid. İbn Hacer, *Takrîb*, 556.

⁹¹ Sika fakîh hâfız. İbn Hacer, *Takrîb*, 732.

⁹² Sika. İbn Hacer, *Takrîb*, 177.

⁹³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 35/371-372; İbn Hacer, *Tehzîb*, 12/421.

⁹⁴ Elbânî, *Sahîhu'l-Edebî'l-müfred li'l-İmâmi'l-Buhârî* (Cübeyl: Dâru's-Siddîk, 1415/1994), 482; a.mlf., *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha*, 2/349.

⁹⁵ İbn Nuceym, Zeynuddîn b. İbrâhîm, *el-Bahru'r-râik Şerhu Kenzi'd-dekâik* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1413/1993), 7/96.

⁹⁶ İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râik*, 7/96; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha*, 2/348-349.

⁹⁷ Hüseyin b. 'Avde el-Avâyişe, *Şerhu Sahîhi'l-Edebî'l-müfred* (Kuveyt: Gırâs, 1439/2018), 3/342-343.

Hadisi bu lafızla mevkûf olarak Taberânî ve İbn Hacer'in belirttiğine göre ayrıca Ebû Ya'lâ (ö. 307/919) ve Ebû's-Şeyh (ö. 369/979) rivâyet etmiştir.⁹⁸ Hadisi câriye lafzı olmadan Ahmed, İbn Hânî, Taberânî ve İbn Hacer'in kaydettiğine göre ayrıca Ebû Ya'lâ rivâyet etmişlerdir.⁹⁹

1.2.7.1. Hadisin Sıhhat Açısından Değerlendirilmesi

Hadis, isnâdında bulunan Ebû Hamza el-Attâr (İshâk b. er-Rebî' el-Basrî) nedeniyle tenkid edilmiştir.¹⁰⁰ Ebû Hâtim onun hakkında "Hadisi yazılır. Hasenü'l-hadis biriydi." demektedir.¹⁰¹ Heysemî hadisin isnâdında yer alan Ebû Hamza el-Attâr'ın Ebû Hâtim tarafından tevsik edildiğini, başkalarının ise onu zayıf saydıklarını söylemektedir.¹⁰² İbn Adî "Zayıf olmakla beraber hadisi yazılır." demiştir.¹⁰³ Zehebî, Ebû Hâtim'den naklen hadisi yazılır demiştir.¹⁰⁴ Ebû Hamza el-Attâr'ın sadûk olduğunu belirten İbn Hacer kaderle ilgili görüşlerinden¹⁰⁵ dolayı hakkında konuşulduğunu söylemektedir.¹⁰⁶ Elbânî ise Ebû Hamza ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "Ebû Hamza künyeli İshâk b. er-Rebî', Ebû Hâtim'in de söylediği gibi *hasenü'l-hadîs* biridir. Hadisin isnâdında yer alan diğer râviler ise sika oldukları ifade edilmiş kimselerdir.¹⁰⁷ Hasan-ı Basrî'nin Osman b. Ebi'l-Âs'tan semâna gelince şayet Hasan-ı Basrî bu hadisi ondan gerçekten işitmişse bu hasen bir isnâddır."¹⁰⁸ Şuayb el-Arnaût ve Âdil Mürşid de Ebû Hamza nedeniyle bu isnâdın zayıf olduğunu, Osman b. Ebi'l-Âs'tan rivâyette bulunan Hasan-ı Basrî'nin Osman b. Ebi'l-Âs'tan semâî hususunda ise ihtilaf bulunduğunu belirtmektedirler.¹⁰⁹ Hasan-ı Basrî'nin Osman b. Ebi'l-Âs kanalıyla rivâyet ettiği hadislerle başta Kütüb-i Sitte ashâbından Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce olmak üzere birçok musannif eserlerinde yer vermiştir.¹¹⁰ Ali b. el-Medîni, "Osman b. Ebi'l-Âs'tan da işitmiştir" diyerek Hasan-ı Basrî'nin Osman b. Ebi'l-Âs'tan semâını kabul etmiştir.¹¹¹ Tirmizî, Hasan-ı Basrî ⇒ Osman b. Ebi'l-Âs tarîkiyle yer verdiği bir hadisin ardından "Osman hadisi hasen sahih bir hadistir" diyerek¹¹² zımnen Hasan-ı Basrî'nin Osman b. Ebi'l-Âs'tan semâını kabul etmiştir. Aksi taktirde bu hadisi sahih görmez ve bu hususa açıklama getirmesi beklenirdi. Zeylaî'nin (ö. 762/1360) Bezzâr'ın *el-Bahru'z-zehhâr* adlı

⁹⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 9/57; Ebû Ya'lâ [bk. İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye*, nşr. Habîburrahmân el-A'zamî (Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1414/1993), 2/41]; Ebu's-Şeyh [bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10/355]. *Fethu'l-bârî* ve *el-Metâlibü'l-âliye* adlı eserlerinde bu rivâyete yer veren İbn Hacer hadisin sıhhatine yönelik herhangi bir hüküm beyânında bulunmamıştır.

⁹⁹ Ahmed, *el-Müsned*, 4/217; İbn Hânî, *Mesâil*, 2/249; Ebû Ya'lâ [bk. İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye*, 2/41]; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 9/57. *Fethu'l-bârî* ve *el-Metâlibü'l-âliye* adlı eserlerinde bu rivâyeti kaydeden İbn Hacer hadisin sıhhatine dair kanaatini belirtmemiştir. bk. *Feth*, 9/50; 10/355; *el-Metâlibü'l-âliye*, 2/41.

¹⁰⁰ Hakkında geniş bilgi için bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/423-424; Zehebî, *Mizân*, 1/191; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/210.

¹⁰¹ İbn Ebî Hâtim, Abdurrahmân b. Muhammed, *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl*, nşr. Abdurrahmân el-Muallimî (Haydarâbâd: Meclisu Dâireti'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1371/1952), 2/220.

¹⁰² Heysemî, Nûruddîn el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988), 4/60.

¹⁰³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/330.

¹⁰⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/235.

¹⁰⁵ Bu hususu Ebû Dâvûd'dan naklen İbn Hacer ve ayrıca Mizzî ifade etmişlerdir. bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/424; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/210.

¹⁰⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 128.

¹⁰⁷ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, 4/60.

¹⁰⁸ *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha*, 2/348.

¹⁰⁹ Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid, *el-Müsned Tahkiki*, [Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1999)], 29/436, 1 nolu dipnot; 26/207, 1 nolu dipnot.

¹¹⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 6/98; Veliyyüddîn el-İrâkî, Ahmed b. Abdurrahîm, *Tuhfetü't-tahsîl fî zikri ruvâti'l-merâsîl*, nşr. Abdullah Nevvâra (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1419, 1999), 76.

¹¹¹ Ali b. el-Medîni, Alî b. Abdillâh, *el-İlel*, nşr. Husâm Muhammed Bû Kurays (Kuveyt: Gırâs, 1423/2002), 91-92.

¹¹² Tirmizî, Muhammed b. İshâk, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Âlû's-Şeyh (Riyâd: Dârü's-Selâm, 1420/1999), "Salât", 41.

eserinden aktardığına göre o “Hasan-ı Basrî, Osman b. Ebi'l-Âs'tan rivâyette bulunmuş ve ondan işitmiştir” demektedir.¹¹³ Mer'î b. Ahmed el-Halkî de aynı kanaattedir.¹¹⁴ İbn Maîn “Hasan-ı Basrî, Osman b. Ebi'l-Âs'ı gördü, denilmiştir” diyerek bu hususa olumsuz baktığını zira rü'yet sâbit olsa bile bundan semâin sâbit olması gerekmeceğini anlatmak istemiştir.¹¹⁵ Hâkim, Hasan-ı Basrî ⇒ Osman b. Ebi'l-Âs tarîkiyle yer verdiği bir hadisin ardından “Çünkü Hasan-ı Basrî, Osman b. Ebi'l-Âs'tan işitmemiştir.” diyerek Hasan-ı Basrî'nin Ondan semâını reddetmiştir Zehebî de bu hususta Ona muvafakat etmiştir.¹¹⁶ Mizzî, Hasan-ı Basrî'nin Osman b. Ebi'l-Âs'tan rivâyette bulunduğunu ifade ettikten sonra “Ondan işitmedi de, denilmiştir” diyerek bu hususa ihtiyatla yaklaşmış,¹¹⁷ İbn Hacer ise “Hasan-ı Basrî, Osman b. Ebi'l-Âs'tan rivâyette bulundu, ancak Ondan işitmedi” diyerek kesin bir dille Ondan semâını reddetmiştir.¹¹⁸ Öte yandan kaynaklarda Hasan-ı Basrî'nin Osman b. Ebi'l-Âs'tan semâ ettiğini gösteren kendine ait açık ifadeler bulunmaktadır. Bunlardan birinde kendisine “bu hadisi sana kim haber verdi?” denildiğinde “Osman b. Ebi'l-Âs” diye cevap vermiştir.¹¹⁹ Bir diğerinde ise bizzat kendisi hadis rivâyet etmek için bir ev tahsis eden Osman b. Ebi'l-Âs'ın yanına girdiklerinden bahsetmiştir.¹²⁰ Aydınli Hoca “Hasan-ı Basrî'nin Osman b. Ebi'l-Âs'tan semâı vardı” dedikten sonra İbn Hacer'in semâı olmadığı halde Ondan rivâyet etti sözünü nakletmiştir.¹²¹ Hasan-ı Basrî çokça irsâlde bulunmak yanında ayrıca tedlîs yapmakla da tenkit edilmiştir.¹²² Zehebî onun çokça tedlîs yapan biri olduğunu ifade etmektedir.¹²³ İbn Hacer *Takrîbü't-Tehzîb*'de onun çokça irsâlde bulunan ve tedlîs yapan sika, fakîh, faziletli ve meşhur bir râvi olduğunu ifade etmiştir.¹²⁴ *Ta'rîfü ehli't-takdîs* adlı eserinde ise onu tedlîsi az yapan râvilerin yer aldığı ikinci mertebede kaydetmiştir.¹²⁵ Müsfir ed-Dümeynî ise Hasan el-Basrî'yi mertebe olarak çokça tedlîs yapanların bulunduğu üçüncü mertebe zikretmiş ve bunun daha doğru olduğunu savunmuştur.¹²⁶

Heysemî, hadisin câriye lafzı zikredilmeyen rivâyetinin isnâdında yer alan Muhammed b. İshâk'ın sika/güvenilir lakin müdellis bir râvi olduğunu ifade etmektedir.¹²⁷ Aynı kanaati Beşşâr Avvâd Marûf, Şuayb el-Arnaût ve Amr Abdülmunim Selîm de paylaşmaktadırlar.¹²⁸ Elbânî “Şayet

¹¹³ Zeylaî, Abdullah b. Yûsûf, *Nasbü'r-râye li tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, nşr. İdâretü'l-Meclisi'l-İlmî (Mektebetü'r-Riyâdi'l-Hadîse, ys., ts.), 1/90.

¹¹⁴ Mer'î, *el-Hitân*, 196-197.

¹¹⁵ Yahyâ b. Maîn, Yahyâ b. Maîn, *Târîhu Yahyâ b. Maîn*, nşr. Ahmed Muhammed Nûr Seyf (Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1399/1979), 4/260.

¹¹⁶ Hâkim, Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 1/177.

¹¹⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 6/98.

¹¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/243.

¹¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, nşr. Vasıyyullah b. Muhammed (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî ve Dâru'l-Hânî, 1408/1988), 3/126. Mer'î b. Ahmed el-Halkî senedinin hasen olduğunu söylemektedir. Mer'î, *el-Hitân*, 197, 1 nolu dipnot.

¹²⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 2/111; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/212.

¹²¹ Abdullah Aydınli, “Hasan Basri, Hayatı ve Hadîs İlimindeki Yeri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1988), 109.

¹²² Bu konu hakkında geniş bilgi için bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 6/95-127; Zehebî, *Mîzân*, 1/527; a.mlf., *Siyer*, 4/563-589; a.mlf., *Tezkire*, 1/71-72; a.mlf., *el-Kâşif*, 1/322-324; Alâî, *Câmiu't-tahsil*, 162-165; İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/243-248; Aydınli, “Hasan Basri, Hayatı ve Hadîs İlimindeki Yeri”, 98-111.

¹²³ Zehebî, *Mîzân*, 1/527.

¹²⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 236.

¹²⁵ İbn Hacer, *Ta'rîf*, 56-57.

¹²⁶ Müsfir ed-Dümeynî, *et-Tedlîs*, 293.

¹²⁷ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, 4/60.

¹²⁸ Beşşâr - Şuayb, *Tahrîr*, 3/212; Amr Abdülmunim Selîm, *Tahrîru ahvâli'r-rüvâti'l-muhtelif fihim bi mâ lâ yûcibu'r-red* (Tantâ: Dâru'd-Diyâ', 1425/2005), 386.

bu hadis İbn İshâk'ın muan'an rivâyetlerinden biri olmasaydı isnâdı ceyyid olurdu. Çünkü İbn İshâk müdellistir. Heysemî de bu sebepten ötürü hadisi¹²⁹ illetli görmüştür." demektedir.¹³⁰ İbn Hacer tarafından "sadûk olup tedlîs yapar, teşeyyü' ve kadercilikle itham edilmiştir" şeklinde tanımlanan¹³¹ ve müdellislerin dördüncü mertebesinde yer aldığı ifade edilen¹³² Muhammed b. İshâk,¹³³ bu isnâdda; gerek hocası Ubeydullâh (Abdullâh) b. Talha b. Kurey'z'den gerekse yukarıdaki diğer râvilerden bu hadisi "عن" rivâyet lafzını kullanarak muan'an olarak rivâyet ettiği için bu isnâd zayıftır.¹³⁴ Zira dördüncü mertebede yer alan müdellis râviler, zayıf ve mechûl râvilerden çokça tedlîs yaptıklarından dolayı hadisi aldıkları kişilerden bu hadisi işittiklerini açıkça gösteren rivâyet lafızlarından birini kullanmadıkları sürece hadisleri ile ihticâc edilemeyeceği hususu, hadis usûlünde ittifak edilen kâidelerden biridir.¹³⁵ Bu nedenle Muhammed b. İshâk işittiğini açıkça belirtmediği sürece bu isnâdda olduğu gibi kendisiyle ihticâc edilmez.¹³⁶ Bu bağlamda Zehebî'nin "Muhammed b. İshâk ile ihticâc hususunda ihtilaf edilmiştir. Ancak hadisi hasendir."¹³⁷ "Muhammed b. İshâk'ın yüksek mertebesi özellikle de siyer (megâzî) konularındaki konumu zâtına yakışır bir yerdedir. Ahkâm hadislerindeki durumu ise, bu hadislerin rivâyetinde tek başına kalmadığı sürece bu konulara yönelik hadisleri sahih hadis mertebesinde hasen hadis mertebesine düşer. Çünkü rivâyetinde tek başına kaldığı hadisleri münker hadis sayılır."¹³⁸ şeklindeki ifadelerini Muhammed b. İshâk'ın açıkça işittiğini belirttiği hadislerle hamletmek doğru olacaktır. Zira Zehebî'nin Muhammed b. İshâk hakkındaki genel kanaati onun sadûk olduğu yönündedir.¹³⁹

Hadise Ahmed'in rivâyetiyle yer veren Muvaffakuddîn İbn Kudâme hadisin sâbit olmadığına işaret ederken Şemsüddîn İbn Kudâme ise sıhhati hakkında herhangi bir hüküm beyanında bulunmamıştır.¹⁴⁰ *Fethu'l-bârî* ve *el-Metâlibü'l-âliye* adlı eserlerinde hadisin her iki rivâyetine de yer veren İbn Hacer, hadisin sıhhatine dair kanaat belirtmemiştir.¹⁴¹ Sâlim Alî eş-Şiblî ve Muhammed Halîfe er-Rebâh ise hadisin sıhhatine yönelik şunları söylemektedirler: "Hadisin her iki tarikhinde de Hasan-ı Basrî vardır ki o müdellis olup bu isnâdda hadisi Osman b. Ebi'l-Âs'tan açıkça işittiğini ifade eden bir siga kullanmamıştır. Eğer Hasan-ı Basrî'nin tedlisi olmasaydı bu hadise hasen derdik."¹⁴² Mer'î b. Ahmed el-Halkî ise hadisin senedinde Ebû Hamza el-Attâr bulunmasına, müdellis olan İbn İshâk'ın bu hadisi "عن" rivâyet lafzını kullanarak muan'an olarak rivâyet etmesine ve bir başka müdellis olan Hasan-ı Basrî'nin bu isnâdda hadisi Osman b. Ebi'l-Âs'tan açıkça işittiğini ifade eden bir siga kullanmamasına rağmen hadisin hasen olduğunu ifade etmiş buna gerekçe olarak da isnâdlarıyla birlikte zikrettiği hadisin iki şâhidini

¹²⁹ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, 4/60.

¹³⁰ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîs's-sahîha*, 2/348.

¹³¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 825.

¹³² İbn Hacer, *Ta'rîf*, 132.

¹³³ Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/405-429; Zehebî, *Mîzân*, 3/468-475; a.mlf., *el-Kâşif*, 2/156; İbn Hacer, *Tehzîb*, 9/33-38; Amr, *Tahrîr*, 385-386.

¹³⁴ Şuayb - Âdil, *el-Müsned Tahkiki*, 29/436, 1 nolu dipnot; Sâlim - Muhammed, *Ahkâmü'l-mevlûd fi's-sünneti'l-mutahhara* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1415/1994), 115-116.

¹³⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 75; İbn Hacer, *Ta'rîf*, 24.

¹³⁶ Beşşâr - Şuayb, *Tahrîr*, 3/212.

¹³⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/156.

¹³⁸ Zehebî, *Siyer*, 7/41.

¹³⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/156.

¹⁴⁰ bk. Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/207, 207-208; Şemsüddîn İbn Kudâme, Abdurrahmân b. Muhammed, *eş-Şerhu'l-kebîr* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1392/1972), 8/108.

¹⁴¹ bk. *Feth*, 9/50; 10/355; *el-Metâlibü'l-âliye*, 2/41.

¹⁴² Sâlim - Muhammed, *Ahkâmü'l-mevlûd*, 115.

göstermiştir.¹⁴³ Zikrettiği her iki şâhidde de yukarıda zikredilen aynı kusurların mevcut olması Mer'î b. Ahmed el-Halkî'nin hadisin hasen olduğuna dair görüşünde isabet etmediğinin göstergesidir.

1.2.7.2. Hadisin Delâlet Açısından Değerlendirilmesi

Bu rivâyetin açık beyanına göre Osman b. Ebi'l-Âs'ın sünnet yemeği davetine iştirak etmeyi reddetmesinin nedeni, bu yemeğin bir câriyenin sünnetinden dolayı düzenlenmiş olmasıdır. Zira o dönemde Araplar'daki câri ve yaygın uygulama, kadın sünnetinin gizli yapılmasıdır.¹⁴⁴ Öte yandan bu rivâyet sünnet yemeklerinin Hz. Peygamber'in vefatının ardından sahâbe döneminde ortaya çıkmaya başladığına delâlet etmektedir.¹⁴⁵

1.2.8. Amr b. Dînâr'ın (ö. 126/744 [?]) Maktû Hadisi

Ma'mer b. Râşid es-San'ânî (ö. 153/770), Amr b. Dînâr'ın sünnet hakkında şöyle dediğini nakletmiştir: "Sünnet olmak erkekler için bir sünnet, kadınlar için ise bir temizliktir."

Hadisi bu lafızla Abdürrezzâk (ö. 211/826-27), hocası Ma'mer b. Râşid es-San'ânî (ö. 153/770) tarîkiyle maktû olarak tâbiünden Amr b. Dînâr'dan rivâyet etmiştir.¹⁴⁶

1.2.8.1 Hadisin Sıhhat Açısından Değerlendirilmesi

Sika oldukları hususunda muhaddisler nezdinde ittifak bulunan râviler Ma'mer b. Râşid¹⁴⁷ ile Amr b. Dînâr¹⁴⁸ kanalıyla muttasıl bir isnâdla rivâyet edilen bu hadisin isnâdı sahihtir.

1.2.8.2. Hadisin Delâlet Açısından Değerlendirilmesi

Ma'mer'in, Mekke fukahâsından, müctehid ve muhaddis olan hocası Amr b. Dînâr'dan rivâyet ettiği bu hadisten, kadınların sünnet edilmesi uygulamasının tâbiîn döneminde de devam ettiği anlaşılmaktadır.

1.2.9. Zeyd b. Eslem'in (ö. 136/754) Maktû Hadisi

Mübeşşir b. Ubeyd'in (ö. ?) haber verdiğine göre bir gün kendisi Zeyd b. Eslem'in yanında otururken Zeyd b. Eslem'e "Kız çocuklar ne zaman sünnet edilir? şeklinde soru sorulmuş O da: "Sekiz yaşından dokuz yaşına kadar. Dokuz yaşından sonrasına tehir edilmez." diye cevap vermiştir.

Hadisi bu lafızla Harb b. İsmâil el-Kirmânî (ö. 280/893); Amr b. Osmân b. Saîd el-Kureşî el-Hımsî (ö. 250/864) ⇒ Bakıyye b. el-Velîd el-Hımsî (ö. 197/812) ⇒ Mübeşşir b. Ubeyd el-Kureşî el-Hımsî (ö. ?) tarîkiyle maktû olarak Hz. Ömer'in azatlısı tâbiînin büyüklerinden Zeyd b. Eslem'den rivâyet etmiştir.¹⁴⁹ Begavî bu rivâyete; "Zeyd b. Eslem'e 'Kız çocukların sünneti ne

¹⁴³ bk. Mer'î, *el-Hitân*, 195-198.

¹⁴⁴ Ebû Abdillâh b. el-Hâc, Muhammed b. Muhammed, *el-Medhal* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 3/296.

¹⁴⁵ Rahmi Yaran, "Düğün", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/16; Ali Kara, *Ayet ve Hadisler Işığında Aile İlmihali (Güncel Konularla)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 616.

¹⁴⁶ Abdürrezzâk, Abdürrezzâk b. Hemâm, *el-Musannef*, nşr. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983), 11/174.

¹⁴⁷ Sika sebt fâzil. İbn Hacer, *Takrîb*, 961.

¹⁴⁸ Sika sebt. İbn Hacer, *Takrîb*, 734.

¹⁴⁹ Harb b. İsmâil, *Mesâil*, 224.

zamana kadar tehir edilebilir?' şeklinde soru sorulunca 'sekiz yaşına kadar' diye cevap vermiştir." lafzıyla senedsiz muallak olarak yer vermiştir.¹⁵⁰

1.2.9.1. Hadisin Sıhhat Açısından Değerlendirilmesi

Hadisin isnâdındaki Mübeşşir b. Ubeyd, cerh ve ta'dîl ulemâsı tarafından umumen metrûk, metrûkü'l-hadîs, münkerü'l-hadîs gibi ağır cerh ifadeleriyle vasfedilen ve hadis uydurmakla itham edilen çok zayıf bir râvidir. Bu hadiste olduğu gibi ayrıca kaynaklarda Bakıyye b. el-Velîd'in ondan uydurma ve yalan hadisler rivâyet ettiği ifade edilmektedir.¹⁵¹ İbn Hacer tarafından "sadûk olup zayıf ve mechûl râvilerden çokça tedlîs yapardı" şeklinde tanımlanan¹⁵² ve müdellislerin dördüncü mertebesinde yer aldığı ifade edilen¹⁵³ Bakıyye b. el-Velîd,¹⁵⁴ bu isnâdda hocası Mübeşşir b. Ubeyd'den hadisi "عن" rivâyet lafzını kullanarak muan'an olarak rivâyet etmiştir. Dördüncü mertebede zikredilenler, zayıf ve mechûl râvilerden çokça tedlîs yaptıklarından dolayı işittiklerini açıkça belirtmedikleri sürece hadislerinin delil olarak alınmayacağı husunda ittifak olan râvilerdir.¹⁵⁵ Bakıyye'nin yapmış olduğu tedlîs, tedlîs çeşitlerinin en şerlisi olan tesviye tedlîsidir. Bu nedenle Bakıyye b. el-Velîd senedin başından sonuna kadar işittiğini açıkça belirtmediği sürece mezkur isnâdda olduğu gibi kendisiyle ihticâc edilmez.¹⁵⁶ Ayrıca dördüncü mertebede zikredilen râvinin işittiğini belirtmesi de yeterli değildir. Çünkü yapmış olduğu hazf (isnâddan râvi düşürme eylemi) isnâdın başka bir yerinde de olabilir. Hadisin isnâdındaki bir diğer râvi olan Amr b. Osmân ise hakkında her ne kadar Zehebî "sadûk hâfız"¹⁵⁷ ve İbn Hacer "sadûk"¹⁵⁸ demiş olsalar da ulemânın onun hakkındaki genel kanaati sika olduğu yönündedir.¹⁵⁹

Sonuç olarak hadis, isnâdında bulunan Mübeşşir b. Ubeyd'in aşırı derecede zayıf bir râvi olması ve tedlîs mertebelerinin dördüncü mertebesinde yer alan Bakıyye b. el-Velîd'in muan'an rivâyeti nedeniyle çok zayıftır.

1.2.9.2. Hadisin Delâlet Açısından Değerlendirilmesi

İsnâden çok zayıf olmasından ötürü delil olmaya elverişli olmayan bu hadis, muharricleri tarafından tâbiîn döneminde kız çocukların sekiz ile dokuz yaşları arasında sünnet edildikleri ve sünnet etme uygulamasının dokuz yaşından sonrasına bırakılmadığı hususlarının delili sayılmıştır.

Sonuç

Hifâdü'n-nisâ (kadın sünneti) uygulaması İslâm öncesi dönemde Araplar arasında yaygın bir şekilde uygulanmaktaydı. Bu hususa dair bilgiler, tarih ve hadis kitapları yanında Arap Dili ve

¹⁵⁰ Begavî, el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Şerhu's-sünne*, nşr. Züheyr eş-Şâvîş - Şuayb el-Arnaût (Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1403/1983), 12/111.

¹⁵¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/2411-2414; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 27/194-196; Zehebî, *Mizân*, 3/433-434; a.mlf., *el-Kâşif*, 2/238; İbn Hacer, *Tehzîb*, 10/29; a.mlf., *Takrîb*, 919.

¹⁵² İbn Hacer, *Takrîb*, 174; a.mlf., *Ta'rif*, 121.

¹⁵³ İbn Hacer, *Ta'rif*, 121.

¹⁵⁴ Bakıyye b. el-Velîd hakkında geniş bilgi için bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4/192-200; Zehebî, *Mizân*, 1/331-339; a.mlf., *el-Kâşif*, 1/273; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/434-437.

¹⁵⁵ İbn Hacer, *Ta'rif*, 24.

¹⁵⁶ Beşşâr - Şuayb, *Tahrîr*, 1/179; Amr, *Tahrîr*, 95.

¹⁵⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/83.

¹⁵⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 741.

¹⁵⁹ bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 22/144-146; İbn Hacer, *Tehzîb*, 8/62-63.

Edebiyatına ilişkin birçok kaynakta geçmektedir. Dil-kültür ilişkisi de bu hususu ayrıca desteklemektedir. Kadın sünneti hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de bir hüküm yer almamaktadır. Ancak birçok hadiste gerek kadınların sünnet edilmesini konu edinen gerekse sünnet sonrası tertip edilen sünnet merasimlerinden bahseden lafızlar kullanılmıştır.

Kadın sünnetini konu edinen hadisler genel ve özel nitelikli rivâyetler olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan genel nitelikli olanlarda erkek kız ayrımı yapılmamış, özel nitelikler olanlarda ise sadece kadın sünnetinden bahsedilmiştir. Bu hadislerin bir kısmı merfû hadislerken diğer bir kısmı mevkûf ve maktû hadislerden müteşekkildir. Sahih yollardan rivâyet edilmiş merfû hadislerin dinen hüccet olduğu konusunda İslâm ulemâsı arasında görüş ayrılığı yoktur. Mevkûf ve maktû hadislere gelince muhaddislerin genel kanaati merfû hadislerle çelişmedikleri sürece sahih isnâdlarla gelen bu tür hadislerin i'tibâr ve istişhâd için, iki merfû hadisin çelişmesi durumunda da tercih sebebi olarak kullanılabilirler yönündedir. Mevkûf ve maktû hadislerden genel nitelikli tek rivâyet olan maktû Mücâhid b. Cebr ve İbrâhim en-Nehâî hadisi sahih hadistir. Özel nitelikli mevkûf hadislerden; Buhârî rivâyeti olan Hz. Hamza hadisi ittifakla sahih, Hz. Ömer ile Hz. Âişe hadislerinin isnâdı sahihtir. Muhtelif sebeplerden dolayı isnâdları zayıf olan Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Meymûne ve Osman b. Ebi'l-Âs hadisleri delil olmaya elverişli olmayan diğer mevkûf rivâyetlerdir. Maktû hadisler içinde tek sahih hadis olan Amr b. Dînâr hadisinin isnâdı sahih, diğer maktû hadis Zeyd b. Eslem hadisinin isnâdı ise zikredilen sebeplerden ötürü çok zayıftır. Kadın sünnetine ilişkin sahih merfû hadisler yanında bu hadislerle çelişmediği gibi delâlet açısından da bu hadisleri destekleyen ve sahih kanallardan rivâyet edilen mevkûf Hz. Hamza, Hz. Ömer ve Hz. Âişe hadisleri ile maktû Mücâhid b. Cebr, İbrâhim en-Nehâî ve Amr b. Dînâr hadislerinin varlığı kadın sünneti uygulamasının meşrûiyetini pekiştiren delillerdir.

Kaynakça

- Abdülazîz İbrâhîm el-Ömerî. *el-Hıraf ve's-sanâât fi'l-Hicâz fi asri'r-Rasûli sallallâhu aleyhi ve sellem*. Riyâd: Dâru İşbilyâ, 1420/2000.
- Abdürrezzâk es-San'ânî, Abdürrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. nşr. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî. 12 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983.
- Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*. nşr. Vasıyyullah b. Muhammed. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî ve Dâru'l-Hânî, 1408/1988.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1398/1978; nşr. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1999.
- Ahmed el-İsevî. *Ahkâmu't-tıfl*. takdîm Mustafâ el-'Adevî. Riyâd: Dâru'l-Hicra, 1413/1992.
- Ahmed Muhammed Ahmed Tâhâ. *Hitânü'r-ricâl ve hifâdü'n-nisâ' dirâse ta'sîliyye tatbikiyye min manzûri'l-fikhi'l-İslâmî ve't-tıbbi'l-muâsır*. İskenderiyye: Mektebetü'l-Vefâ' el-Kânûniyye, 1435/2014.
- Ali b. el-Medîni, Alî b. Abdillâh. *el-İlel*. nşr. Husâm Muhammed Bû Kurays. Kuveyt: Girâs, 1423/2002.
- Alâî, Halîl b. Keykeldî. *Câmiu't-tahsîl fi ahkâmi'l-merâsîl*. nşr. Hamdî Abdülmecîd. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1986.

- Ali el-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed, *Mirkâtü'l-mefâtîh Şerhu Mişkâtî'l-Mesâbîh*. nşr. Cemâl Aytânî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Altınay, Ramazan. *Emevîlerde Günlük Yaşam*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- Amr Abdülmunim Selîm. *Tahrîru ahvâli'r-rüvâti'l-muhtelef fihim bi mâ lâ yûcibu'r-red dirâse nakdiyye li kitâbi: Men tüküllime fihî ve hüve mevsûk li'l-Hâfizi'z-Zehebî*. Tantâ: Dâru'd-Diyâ', 1425/2005.
- Ateş, Ali Osman. *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Aydınlı, Abdullah. "Hasan Basri, Hayatı ve Hadîs İlmindeki Yeri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1988), 91-113.
- Begavî, el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Şerhu's-sünne*. nşr. Züheyr eş-Şâvîş - Şuayb el-Arnaût. 16 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1408/1988.
- Beşşâr Avvâd Marûf - Şuayb el-Arnaût. *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. nşr. Âlü's-Şeyh. Riyâd: Dâru's-Selâm, 1420/1999.
- Buhârî. *el-Edebü'l-müfred*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1417/1997.
- Buhârî. *et-Târîhu'l-kebîr*. nşr. Abdurrahmân el-Muallimî el-Yemânî. 9 Cilt. Hindistan: Dâru'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1362-1380/1943-1960.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcü'l-lugat ve sıhâhu'l-arabiyye*. nşr. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Usûlü*. İstanbul: İFAV, 2009.
- Demircan, Adnan. *Cahiliye Arapları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Ebû Abdillâh b. el-Hâc, Muhammed b. Muhammed. *el-Medhal*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Ebû Bekr el-Hallâl, Ahmed b. Muhammed. *Kitâbü't-Tereccül min kitâbi'l-câmi' li ulûmi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. nşr. Abdullah b. Muhammed el-Mutlak. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1416/1996.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as. *es-Sünen*. nşr. Âlü's-Şeyh. Riyâd: Dâru's-Selâm, 1420/1999.
- Ebü't-Tayyib el-Azîmâbâdî, Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî. *Avnü'l-ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. 6 Cilt (12 Cüz). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Elbânî, Muhammed Nâsıruddîn. *Da'ifu'l-Edebi'l-müfred li'l-İmâmi'l-Buhârî*. Cübeyl: Dâru's-Sıddîk, 1415/1994.
- Elbânî. *Sahîhu'l-Edebi'l-müfred li'l-İmâmi'l-Buhârî*. Cübeyl: Dâru's-Sıddîk, 1415/1994.
- Elbânî. *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha*. 7(3) Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1415/1995.

- Gündüzöz, Soner. "Arapçada Kültür Dil İlişkisi: Arapça'nın Yapılanması ve Algılanmasında Etkili Öğeler". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/2 (2005), 215-229.
- Göçer, Ali. "Dil-Kültür İlişkisi ve Etkileşimi Üzerine". *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* 103/729 (Eylül), 50-57.
- Hâkim, Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbûrî. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- Harb b. İsmâil, Harb b. İsmâil. *Mesâilü Harb b. İsmâil el-Kirmânî (et-Tahâre ve's-salâh)*. nşr. Muhammed es-Süreyyî'. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1434/2013.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Alî. *Târîhu Bağdâd*. 18 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- Heysemî, Nûruddîn el-Heysemî. *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988.
- Hüseyn b. 'Avde el-Avâyişe. *Şerhu Sahîhi'l-Edebi'l-müfred*. 3 Cilt. Kuveyt: Gırâs, 1439/2018.
- İbn Abdilber, Yûsuf b. Abdullah. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. nşr. Komisyon. 26 Cilt. Fas: Vizâretü'l-Evkâf, 1387-1412/1967-1991.
- İbn Adî, Abdullâh b. Adî. *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*. nşr. Kurul. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1405/1985.
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî. *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Abdülazîz b. Bâz. 13 Cilt. Kâhire: Dâru'r-Reyyân, 1407/1986.
- İbn Hacer. *Lisânü'l-Mîzân*. 7 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- İbn Hacer. *el-Metâlibü'l-'âliye bi zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye*. nşr. Habîburrahmân el-A'zamî. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1414/1993.
- İbn Hacer. *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*. nşr. Ali Hasen Abdülhamîd (*en-Nüket 'alâ Nüzheti'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*). Beyrut: Dâru İbni'l-Cevzî, 1413/1992.
- İbn Hacer. *Takrîbü't-Tehzîb*. nşr. Ebü'l-Eşbâl Sağîr Ahmed Şâğîf el-Pâkistânî. Riyâd: Dâru'l-'Âsime, 1416/1995.
- İbn Hacer. *Ta'rîfü ehli't-takdîs bi merâtibi'l-mevsûfine bi't-tedlîs*. nşr. Abdülgaffâr Süleymân – Muhammed Ahmed. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İbn Hacer. *Tehzîbü't-Tehzîb*. nşr. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ'. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Hânî, İshâk b. İbrâhîm. *Mesâilü'l-İmâm Ahmed*. nşr. Züheyr eş-Şâvîş. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahmân b. Muhammed. *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. nşr. Abdurrahmân el-Muallimî. Haydarâbâd: Meclisu Dâireti'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1371/1952.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*, 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1410/1990.
- İbn Nuceym, Zeynuddîn b. İbrâhîm. *el-Bahru'r-râik Şerhu Kenzi'd-dekâik*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1413/1993.

- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm. *Fetâva'n-nisâ'*. nşr. Ahmed es-Sâyih – es-Seyyid el-Cemîlî, Kâhire: Dârü'r-Reyyân, 1408/1987.
- İbn Teymiyye. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. nşr. Abdurrahmân b. Muhammed. 37 Cilt. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1412/1991.
- İbn Teymiyye. *Şerhu'l-Umde fi'l-fikh (Kitâbu't-Tahâra)*. nşr. Suûd b. Sâlih. Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1412/1991.
- İbrâhîm el-Harbî, İbrâhîm b. İshâk. *Garîbü'l-hadîs*. nşr. Süleymân el-Âyid. 3 Cilt. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1405/1985.
- İbnü'l-Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr. *Tuhfetü'l-mevdûd bi ahkâmi'l-mevlûd*. nşr. Salâhuddîn Makbûl. Kuveyt: Dâru Îlâfi'd-Düveliyye, 1416/1996.
- İbnü's-Salâh, Osmân b. Abdurrahmân. *Ulûmü'l-hadîs*. nşr. Nüreddîn İtr, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1419/1998.
- Kara, Ali. *Ayet ve Hadisler Işığında Aile İlmihali (Güncel Konularla)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Kitâb-ı Mukaddes Eski (Ahit/Tevrat) ve Yeni (İncil) Ahit*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1949, 1958, 1969.
- Mahmûd et-Tahhân. *Teyşîru mustalahi'l-hadîs*. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1432/2011.
- Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, el-Mübârek b. Esîrüddîn. *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs*. nşr. Tâhir ez-Zâvâ - Mahmûd et-Tanâhî, 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Merdâvî, Alî b. Süleymân. *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*. nşr. Muhammed el-Fıkî. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1419/1998.
- Mer'î b. Ahmed el-Halkî. *el-Hitân ve ahkâmuh*. Riyâd: Dâru'l-Âsime, 1435/2014.
- Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*. nşr. Beşşâr Avvâd Marûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2002.
- Muvaffakuddîn İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed. *el-Muğnî 'alâ Muhtasari'l-Hırakî*. nşr. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdülfettâh el-Hulv. 15 Cilt. Kâhire: Mektebetü Hecr, 1412/1992.
- Müsfir ed-Dümeynî. *et-Tedlîs fi'l-hadîs hakikatuhû ve aksâmuhû ve ahkâmuhû ve merâtibuhû ve'l-mevsûfûn bih*. Riyad: y.y., 1412/1992.
- Müslim, Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. nşr. Âlü's-Şeyh. Riyâd: Dârü's-Selâm, 1420/1999.
- Sâlim Alî Râşid eş-Şiblî - Muhammed Halîfe Muhammed er-Rebâh. *Ahkâmü'l-mevlûd fi's-sünneti'l-mutahhara*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1415/1994.
- Sarı, Necmi. *Din Tarih Ahlak Tıp ve Hukuk Açısından Erkek Sünneti ve Kadın Sünneti*. İstanbul: Ümmülkura Yayınları, 2021.
- Sarı, Necmi. "Kız Çocukların Sünnet Edilmesine Yönelik Merfû Hadislerin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi". 2. Uluslararası Multidisipliner Çocuk Çalışmaları Kongresi (2. nd International Multi-Disciplinary Children's Studies Congress), 01-02 Aralık 2021. *İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü* (Ankara 2021), Tam Metin Kitabı, 173-190.

- Şemsüddîn İbn Kudâme, Abdurrahmân b. Muhammed. *eş-Şerhu'l-kebîr (el-Muğnî içinde)*. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1392/1972.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. nşr. Hamdî Abdülmecîd. 25 Cilt. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ys., ts.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Âlü's-Şeyh. Riyâd: Dârü's-Selâm, 1420/1999.
- Veliyyüddîn el-İrâkî, Ahmed b. Abdirrahîm. *Tuhfetü't-tahsil fî zikri ruvâti'l-merâsil*. nşr. Abdullah Nevvâra. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1419, 1999.
- Yahyâ b. Maîn, Yahyâ b. Maîn. *Târîhu Yahyâ b. Maîn (Rivâyetü'd-Dûrî ö. 248/862 [?])*. nşr. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. 4 Cilt. Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1399/1979.
- Yaran, Rahmi. "Düğün". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/15-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yazoğlu, Ruhattin. "Dil-Kültür İlişkisi". *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler - 6/11 (2002)*, 21-44.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehu rivâye fî'l-Kütübi's-sitte*. nşr. Muhammed Avvâme ve Ahmed Muhammed el-Hatîb. 2 Cilt. Cidde: Dârü'l-Kible - Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, 1413/1992.
- Zehebî. *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. nşr. Alî Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Zehebî. *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'*. nşr. Şuayb el-Arnaût - Hüseyin el-Esed. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992.
- Zehebî. *Tezkiretü'l-huffâz*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Fâik fî garîbi'l-hadîs*. nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî - Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Zeylaî, Abdullah b. Yûsûf. *Nasbü'r-râye li tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*. nşr. İdâretü'l-Meclisi'l-İlmî. 4 Cilt. Mektebetü'r-Riyâdi'l-Hadîse, ys., ts.